

The Development of the Learning Process of Community-Based Ecotourism Management : A Case Study of Khao Hua-Chang Community Forest Tambon Tamot, Amphoe Tamot, Changwat Phattalung

Thritsawan Nonthaphut¹ and Jawanit Kittitornkool²

¹ M.Sc. (Environmental Education), Freelance Researcher

² Ph.D. (Development Studies), Lecturer,
Faculty of Environmental Management, Prince of Songkla University

Abstract

This action research aims to develop a learning process of community - based on ecotourism management. The study focused on Tamot community, since its community members are interested in developing ecotourism as a means to conserve their community forest. The community's learning was related to three factors : (1) the community capital which comprises ecological, human, socio - cultural, wisdom, and monetary capital; (2) the dynamics of the external factors, which are associated with the community capital and the community's learning; (3) the development of the learning process in ecotourism management. The learning outcomes can be categorized into 3 groups based on their involvement : the ecotourism committee, the community forest committee and other community members.

Keywords : community forest, ecotourism, learning process

การพัฒนากระบวนการเรียนรู้โดยชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ : กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง

ธฤชวรรณ นนทพุท¹ และ เยาวนิจ กิตติธรรกุล²

¹ วท.ม. (สิ่งแวดล้อมศึกษา), นักวิจัยอิสระ

² Ph.D. (Development Studies), อาจารย์

คณะกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยศึกษาชุมชนตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง ซึ่งเป็นชุมชนหนึ่งที่มีความสนใจในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเพื่อเป็นกลไกในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาหัวช้าง ผลการศึกษาพบว่า การเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนเกิดจากเงื่อนไข 3 ประการ ตามลำดับเงื่อนไขของเวลา ดังนี้ (1) ทุนของชุมชนซึ่งได้แก่ ทุนระบบนิเวศ ทุนคน ทุนระบบสังคมและวัฒนธรรม ทุนสติปัญญา และทุนเงินตรา (2) พลวัตของปัจจัยภายนอกที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทุนของชุมชนและการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชน (3) การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้แก่สมาชิกในชุมชน สามารถแบ่งการเรียนรู้ได้เป็น 2 ประเภท คือ การเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนที่พัฒนาจากทุนเดิม และการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนตะโหมดเกิดขึ้นกับกลุ่มบุคคล 3 กลุ่มตามระดับการมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย คือ คณะกรรมการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง และสมาชิกในชุมชน ตามลำดับ

คำสำคัญ : กระบวนการเรียนรู้, การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ, ป่าชุมชน

บทนำ

การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในประเทศไทยเริ่มต้นมานานนับทศวรรษแล้ว อุดมลักษณะของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเริ่มปรากฏตัวเด่นชัดขึ้นเมื่อเกิดกระแสความต้องการที่จะท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติ (nature-based tourism) และกระแสความต้องการที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืน (conservation for sustainability) มีมากขึ้นทั่วโลกจึงได้มีการศึกษาและประชาสัมพันธ์รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และแนวทางการจัดการเพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มุ่งเน้นการรักษาสิ่งแวดล้อม รวมถึงการสร้างเสริมกระบวนการ

เรียนรู้ของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดความตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรและผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อสิ่งแวดล้อม การมีส่วนร่วมและกระจายผลประโยชน์สู่ชุมชนท้องถิ่นอย่างเป็นธรรมเพื่อให้เกิดสังคมเข้มแข็ง และพึ่งพาตนเองได้อันนำไปสู่เป้าหมายการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ และรักษาความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (ดรรชนี เอมพันธ์ และ สุรเชษฐ์ เชษฐมาต, 2545, 45)

ประสบการณ์ในการบริหารจัดการท่องเที่ยวเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ช่วยให้ชาวบ้านสามารถจัดการทรัพยากรและนำความรู้ไปสู่การพัฒนาตนเองต่อไปได้

(ยศ สันตสมบัติ, 2544, 245) โดยทั้งชาวบ้านและผู้เกี่ยวข้องต้องมีความเข้าใจในกระบวนการและโครงสร้างของระบบการท่องเที่ยวเพื่อให้มีความเข้าใจที่ถูกต้อง ตรงกัน สามารถดำเนินการไปในทิศทางเดียวกัน และไม่ขัดแย้งกับกรอบนโยบายหลักที่ได้ตั้งเป้าหมายและวัตถุประสงค์เอาไว้ (กองอนุรักษ์การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2545, 11) นอกจากนี้การหาแนวทางจัดรูปแบบการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนในระดับชุมชน ยังทำให้ชุมชนเกิดความเข้าใจแนวความคิดการจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน และศักยภาพด้านการท่องเที่ยวของชุมชน รวมทั้งข้อมูลสถานการณ์ปัญหาอันเกิดจากผลกระทบจากการท่องเที่ยวอันเป็นผลจากการขาดการจัดการที่ดี และนำข้อมูลดังกล่าวไปประกอบการวางแผนทางจัดรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวระดับชุมชนที่เหมาะสมกับชุมชนแต่ละแห่งและสามารถทดลองปฏิบัติได้ต่อไป (กองอนุรักษ์การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2545, 19) การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนจึงมีนัยสำคัญอยู่ที่การเปิดโอกาสให้องค์กรชุมชนได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการวางแผนการท่องเที่ยว และสร้างให้เกิดกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับการวางแผน การบริหารจัดการ ทรัพยากรและกระจายอำนาจการตัดสินใจ โดยเน้นความสำคัญของการจัดการธรรมชาติแวดล้อมและการพัฒนาชุมชนไปพร้อมกัน (ยศ สันตสมบัติ, 2542, 801) กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะก่อให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างยั่งยืน

ป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 9 ตำบลตะโหมด อำเภอตระโหมด จังหวัดพัทลุง เป็นป่าที่มีการจัดการโดยชุมชน จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2543 โดยการรวมตัวกันของคนในชุมชนตำบลตะโหมด เป็นผลสืบเนื่องจากกิจกรรมของสภากานวัดตะโหมด ซึ่งทำให้สมาชิกในชุมชนเกิดแนวคิดเรื่องป่าชุมชน โดยเล็งเห็นว่าป่าเขาหัวช้างมีสภาพภูมิประเทศที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ เป็นพื้นที่หลักที่สมาชิกในชุมชนได้เข้าไปใช้ประโยชน์ จึงได้จัดตั้ง "ป่าชุมชนเขาหัวช้าง" ขึ้น เพื่อเป็นองค์กรชุมชนในการอนุรักษ์ป่าเขาหัวช้าง ซึ่งเป็นป่าต้นน้ำของสมาชิกในตำบลและบริเวณใกล้เคียง นอกจากนี้สมาชิกในชุมชนยังมีแนวความคิดในการอนุรักษ์ป่า

เขาหัวช้างโดยใช้รูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ อีกทั้งสมาชิกในชุมชนยังเห็นว่านอกจากการอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาหัวช้าง ซึ่งมีสภาพทางธรรมชาติค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ และมีศักยภาพที่จะดึงดูดนักท่องเที่ยว เช่น เส้นทางศึกษาธรรมชาติ และทิวทัศน์ที่สวยงามแล้ว วัฒนธรรมและภูมิปัญญาพื้นบ้านก็น่าจะเป็นทรัพยากรที่สามารถถ่ายทอดให้แก่ผู้มาเยี่ยมชมเยือนชุมชนได้อย่างไรก็ตาม แม้ชุมชนจะมีความตั้งใจและเงื่อนไขความพร้อมสมควรที่จะเริ่มต้นจัดทำโครงการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ แต่สมาชิกในชุมชนยังขาดกรอบแนวคิดและกระบวนการในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาและสร้างเสริมกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ถูกต้องและเหมาะสมให้แก่ชุมชนตะโหมด เพื่อเป็นการเสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เนื่องจากสังคมไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคใต้ ยังขาดองค์ความรู้ในประเด็นดังกล่าว โดยผู้วิจัยคาดหวังว่าเมื่อสมาชิกในชุมชนเกิดการพัฒนาระบบการเรียนรู้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนแล้ว สมาชิกในชุมชนจะสามารถจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนในแหล่งอื่น ๆ ของชุมชนโดยสมาชิกในชุมชนเป็นผู้ดำเนินการต่อไป

คำถามในการวิจัย คือ (1) กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศควรจะเป็นอย่างไร และ (2) การพัฒนาระบบการเรียนรู้แก่ชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะช่วยให้ชุมชนสามารถจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้หรือไม่ อย่างไร

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มีแนวโน้มไปสู่ความยั่งยืนให้กับสมาชิกในชุมชน
2. เพื่อนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
3. เพื่อศึกษาโครงสร้าง รูปแบบ และเงื่อนไขในการรวมกลุ่มของสมาชิกในชุมชนเพื่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ขอบเขตการศึกษา

1. การเลือกพื้นที่ศึกษาใช้วิธีเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) โดยเลือกชุมชนที่มีความต้องการในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน เงื่อนไขในการเลือกคือเป็นชุมชนที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนยังคงมีสภาพสมบูรณ์ มีบุคคลภายนอกเข้าไปเยี่ยมเยียนเป็นประจำ และชุมชนมีระบบการจัดการทรัพยากร โดยการอนุรักษ์ป่าในรูปแบบของป่าชุมชน พื้นที่ศึกษา คือ หมู่ที่ 3 บ้านตะโหมด ซึ่งเป็นที่ตั้งของสถานีวิจัยและหมู่ที่ 9 บ้านป่าพง ซึ่งเป็นที่ตั้งของป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง

2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่

2.1 คณะกรรมการสถานีวิจัยและหมู่ที่ 9 ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง

2.2 คณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง

3. ประชากร ซึ่งเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการทำวิจัยครั้งนี้ประกอบด้วยกลุ่มต่าง ๆ ดังนี้

3.1 คณะกรรมการสถานีวิจัยและหมู่ที่ 9 ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง จำนวน 25 คน

3.2 สมาชิกจากกลุ่มพัฒนาเขาหลักไก่อ่ จำนวน 6 คน

3.3 สมาชิกบางส่วนในชุมชน จำนวนประมาณ 10 คน ซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลประกอบการทำวิจัย ได้แก่ ผู้ที่มีความรอบรู้ และประสบการณ์ในเรื่องต่าง ๆ ของชุมชนเป็นอย่างดี

นอกจากนั้น ในการประเมินผลการทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ยังมีบุคคลภายนอกชุมชนผู้มีความสนใจในเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ร่วมเป็นนักท่องเที่ยวเพื่อประเมินผลการทดลองจัดการท่องเที่ยวของชุมชน และเป็นโอกาสให้ชุมชนได้ประเมินตนเอง ซึ่งประกอบด้วยบุคคล 3 กลุ่ม คือ

(1) เจ้าหน้าที่จากมูลนิธิช่วยชีวิตสัตว์ป่าแห่งประเทศไทย จังหวัดเพชรบุรี จำนวน 3 คน

(2) อาจารย์และนักศึกษาจากคณะกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ จำนวน 5 คน

(3) นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยทักษิณ จำนวน 5 คน

4. การศึกษาและพัฒนากระบวนการเรียนรู้โดยชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เรียงตามลำดับขั้นตอนได้ดังนี้ การอบรมเชิงปฏิบัติการ การศึกษาดูงาน การทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการจัดเวทีชาวบ้านในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ - มิถุนายน 2545 โดยผู้วิจัยมุ่งศึกษาพัฒนาการของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ รวมทั้งผลที่เกิดขึ้นจากการทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และแนวโน้มการจัดการและการสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนในอนาคต นอกจากนี้ ยังศึกษารูปแบบและเงื่อนไขการรวมกลุ่มของชุมชน เพื่อจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่เอื้อให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มุ่งไปสู่การใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนอีกด้วย

นิยามศัพท์เฉพาะ

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หมายถึง การท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบต่อแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว โดยมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้องภายใต้การจัดการอย่างมีส่วนร่วมของท้องถิ่น เพื่อมุ่งให้เกิดจิตสำนึกต่อการรักษาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน (กองอนุรักษ์การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2545, 1)

การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน หมายถึง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ชุมชนเป็นเจ้าของและผู้จัดการ ในด้านการอนุรักษ์ ธุรกิจ และการพัฒนาชุมชน กิจกรรมนี้ สัมพันธ์กันระหว่างการอนุรักษ์พื้นที่ทางธรรมชาติ กับโอกาสในการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่ทางธรรมชาติ (Sproule, 2001, 3)

กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง เพื่อสนองตอบต่อการแก้ปัญหาและสอดคล้องกับแบบแผนการผลิตของชุมชน จึงเป็นพลังขับเคลื่อนให้เกิดพลวัตของการเรียนรู้ เมื่อได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหา หาแนวทางแก้ไข กระบวนการที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ นี้เท่ากับเป็นการยกระดับสติปัญญาของสมาชิกในกลุ่ม และผลพวงจากการเรียนรู้จากปัญหาที่เกิดขึ้นจริงดังกล่าวยังช่วยแก้ไข

ปัญหา และพัฒนาคุณภาพชีวิต อันเป็นผลที่คนในชุมชนสามารถเห็นเป็นรูปธรรมได้ (คณะกรรมการสตรีโครงการพัฒนาการศึกษาเพื่อชุมชน ใน เสรี พงศ์พิศ และคณะ, 2531, 49 อ้างถึงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543, 174)

การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้รูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้สมาชิกในชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้ ความเข้าใจทัศนคติ และพฤติกรรมในกระบวนการเรียนรู้นั้นไปในทางที่ดีขึ้น

ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีฐานะและอาชีพที่คล้ายคลึงกัน มีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกัน มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีความรู้สึกว่าเป็นคนชุมชนเดียวกัน นอกจากนี้ ยังมีการดำรงรักษาคุณค่าและมรดกทางวัฒนธรรมและศาสนา แล้วถ่ายทอดไปยังลูกหลานอีกด้วย (กาญจนา แก้วเทพ, 2538, 14 อ้างถึงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543, 28) ในที่นี้หมายถึงพื้นที่ หมู่ที่ 3 บ้านตะโหมด และพื้นที่หมู่ที่ 9 บ้านป่าพง ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง

ป่าชุมชน หมายถึง ป่าที่มีการจัดการโดยสมาชิกภายในชุมชน โดยผู้ที่มีส่วนร่วมในการจัดการนั้นมีโอกาสที่จะให้และได้รับจากป่านั้นอย่างมีเงื่อนไข (เลิศจันทนภาพ, 2536, 94)

คณะกรรมการสถานาวัด หมายถึง สมาชิกสถานาวัดที่ดำรงตำแหน่งเป็นคณะกรรมการในสถานาวัดตะโหมด ซึ่งทำหน้าที่เป็นแกนนำในการพัฒนาชุมชนตะโหมดในด้านต่าง ๆ

สมาชิกป่าชุมชน หมายถึง บุคคลที่รวมตัวกันเพื่อจัดตั้งป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง โดยมีภาระหน้าที่ ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ และดำเนินกิจกรรมของป่าชุมชนอย่างต่อเนื่อง

คณะกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง หมายถึง สมาชิกป่าชุมชนเขาหัวช้างที่ทำหน้าที่รับผิดชอบในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้างในด้านต่าง ๆ ทั้งนี้ คำว่า "คณะกรรมการฯ" หมายถึง คณะกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง

สมาชิกในชุมชน หมายถึง ประชากรที่อาศัยอยู่

ในพื้นที่ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง ในที่นี้หมายความรวมถึงสมาชิกสถานาวัดและสมาชิกป่าชุมชน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research method) เพื่อศึกษาหาแนวทางที่เหมาะสมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ รวมทั้งศึกษาแนวทางการจัดกิจกรรม และมาตรการในการส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศไปพร้อมกัน โดยผู้วิจัยได้ร่วมกับสมาชิกในชุมชนดำเนินการพัฒนากระบวนการเรียนรู้รูปแบบต่าง ๆ อันได้แก่ การอบรมเชิงปฏิบัติการ การศึกษาดูงาน การจัดเวทีชาวบ้าน และการทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ แล้วนำผลที่ได้จากแต่ละกิจกรรมมาวิเคราะห์ ทั้งนี้ ข้อมูลจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยมีรายละเอียดและขั้นตอนในการวิจัยดังต่อไปนี้

1. การวิจัยเชิงปฏิบัติการ

ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการของเคมมิส และเอลเลียต (Kemmis, 1988 อ้างถึงใน นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2545, 1-16) คือ มีวิธีการวิจัยที่ดำเนินการต่อเนื่องเป็นวงจรการวิจัย (research cycle) ซึ่งประกอบด้วย 4 ขั้นตอนหลัก คือ การวางแผน การปฏิบัติการ การสังเกต และการพิจารณาไตร่ตรองและปรับปรุงการวางแผนเพื่อพัฒนาการปฏิบัติ โดยมีการสังเกตและพิจารณาไตร่ตรองเป็นวงจรอย่างนี้ไปเรื่อย ๆ เพื่อให้มีการปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นตามลำดับที่กำหนดไว้ใน การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้วางแผนการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ร่วมกับสมาชิกชุมชนตะโหมดเรื่องจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ขณะเดียวกันในขั้นตอนการเก็บข้อมูลผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์ทั้งแบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง

2. ประเภทของข้อมูลและวิธีการเก็บข้อมูล

2.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้อง
โดยศึกษาเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้ในการประมวลแนวความคิดในการกำหนดแนวทางและประเด็น

การศึกษา ประกอบกับการพูดคุยกับแกนนำชุมชน เพื่อให้ข้อมูลมีความหนักแน่น น่าเชื่อถือมากขึ้น

2.2 การเก็บข้อมูลภาคสนาม ซึ่งเริ่มดำเนินการตั้งแต่เดือนธันวาคม 2544 ถึงกรกฎาคม 2545 เป็นเวลา 8 เดือน ข้อมูลภาคสนามแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ

2.2.1 ข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้าน ได้แก่ ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ลักษณะขององค์กรทางสังคม องค์กรชุมชนที่สำคัญ ความเข้มแข็งของชุมชน เครือข่ายการเรียนรู้/กระบวนการถ่ายทอดความรู้ของคนในชุมชน

2.2.2 ข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชนและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน ได้แก่ ลักษณะเด่นทางวัฒนธรรมและทรัพยากรอันอาจเป็นจุดสนใจของการท่องเที่ยว ระบบการจัดการทรัพยากร แนวคิดการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน แบ่งการเก็บข้อมูลเป็น 2 ขั้นตอน คือ

1) **ขั้นเตรียมการ** ได้แก่ การสำรวจป่าชุมชนและแหล่งทรัพยากรการท่องเที่ยวทั้งทางธรรมชาติ และทางวัฒนธรรมอันอาจเป็นจุดสนใจของการท่องเที่ยว

2) **ขั้นการศึกษา** โดยผู้วิจัยใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนเพื่อทำความเข้าใจกับสมาชิกในชุมชน ทำความเข้าใจสภาพทั่วไปของชุมชนโดยวิธีการสำรวจและสังเกตการณ์ปรากฏการณ์ทั่วไป และการเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน

ผลการศึกษา

การวิเคราะห์ผลการวิจัยใช้หลักการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพของสกุรงค์ จันทวนิช (2543, 130-137) เป็นแบบอย่างในการวิเคราะห์โดยใช้การวิเคราะห์แบบสร้างข้อสรุปที่ได้จากการสังเกต สัมภาษณ์แล้วจัดบันทึก โดยนำเสนอผลการวิจัยซึ่งตอบคำถามการวิจัยที่ระบุไว้ข้างต้น ดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศควรจะเป็นอย่างไร

ก่อนที่ผู้วิจัยจะเริ่มดำเนินการวิจัย ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดและมุมมองของสมาชิกในชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กล่าวคือ ในช่วงเดือนตุลาคม 2544 - มกราคม 2545 และก่อนที่ผู้วิจัยจะเริ่มดำเนินการ

กิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ผู้วิจัยได้สังเกตการประชุมและการเดินสำรวจเส้นทาง ๗ หลาย ๆ ครั้ง พบว่า แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของคณะกรรมการ ๗ เกิดจากจิตสำนึก ไม่ใช่เกิดจากเรื่องผลประโยชน์ สมาชิกเกือบทุกคนมีแนวคิดว่าท่องเที่ยวเชิงนิเวศควบคู่กับแนวคิดว่าอนุรักษ์ป่าชุมชน ทำให้แนวคิดว่าจัดการท่องเที่ยวของกลุ่มไม่ได้เน้นไปที่ธุรกิจการท่องเที่ยว แต่เป็นการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาเรียนรู้และการอนุรักษ์ทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเองโดยสมาชิกในชุมชนเอง

จากแนวคิดและมุมมองของคณะกรรมการฯ ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนั้น คณะกรรมการฯ เห็นว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศไม่ใช่การขายสินค้า แต่เป็นการแบ่งปันสิ่งที่ชุมชนมีอยู่ เช่น ธรรมชาติ วัฒนธรรม ที่มีทั้งความเอื้อเฟื้อ ความสมเหตุสมผล (ในราคา) และน้ำใจแก่ผู้มาเยือน ไม่ใช่การขายเพื่อหวังผลกำไรสูงสุดหรือมุ่งตามความพอใจของนักท่องเที่ยว โดยจะเห็นได้จากกรณีที่คณะกรรมการฯ ได้กำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ สำหรับนักท่องเที่ยว เพื่อให้เป็นไปตามความต้องการของกลุ่มและส่งผลกระทบต่อธรรมชาติและชุมชนน้อยที่สุด นอกจากนี้ คณะกรรมการฯ ยังมีกฎเกณฑ์ของกลุ่มเพื่อความเรียบร้อยและให้เกิดความยุติธรรมระหว่างกัน และคณะกรรมการฯ มีความต้องการจัดการท่องเที่ยวในรูปแบบของเครือข่ายภายในตำบล เพื่อเป็นการกระจายโอกาสและรายได้ให้กับหมู่บ้านอื่นด้วย แต่จะทำแบบค่อยเป็นค่อยไปเพื่อให้เกิดการผิดพลาดน้อยที่สุด และจะใช้วัดเป็นศูนย์กลางในการบริการนักท่องเที่ยว

เมื่อเสร็จสิ้นการวิจัย พบว่า สมาชิกในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคณะกรรมการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเกิดกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวเกิดจากการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของผู้วิจัย เพื่อให้สมาชิกในชุมชนสามารถนำกระบวนการเรียนรู้ที่ได้ไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาแนวความคิดในการจัดทำท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน โดยมีกิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้และผลของกิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่ได้แสดงในตารางที่ 1 ซึ่งมีรายละเอียดของกิจกรรมตามลำดับเวลาดังนี้

1.1 การอบรมเชิงปฏิบัติการ ได้จัดอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและ

การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติโดยชุมชน โดยมีผู้เข้าร่วมอบรมจำนวน 28 คน ได้แก่ ตัวแทนสมาชิกสภาลานวัด คณะกรรมการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กรอบแนวคิดที่ใช้ในการฝึกอบรม ได้แก่ ความหมาย องค์ประกอบ หลักการ ผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน การสื่อความหมาย ข้อควรปฏิบัติของผู้นำเที่ยวและนักท่องเที่ยว การวางแผนการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

1.2 การศึกษาดูงาน ณ ต.กรุงชิง กิ่งอ.นบ-พิตำ จ.นครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันระหว่างผู้ศึกษาดูงานและผู้จัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพื่อให้ผู้ศึกษาดูงานได้รับแนวคิด วิธีการในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนของตนต่อไป โดยผู้ที่เข้าร่วมศึกษาดูงานเป็นตัวแทนของคณะกรรมการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนจำนวน 9 คน ส่วนกรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาดูงานเป็นเรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน ทั้งเรื่องการวางแผน การเตรียมความพร้อม การบริหารจัดการ การจัดโปรแกรมการท่องเที่ยว และการจัดสรรผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

1.3 การทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน หลังจากผ่านการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ต่าง ๆ แล้ว คณะกรรมการฯ ได้ร่วมกันกำหนดโปรแกรมและแนวทางในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และได้จัดการทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจำนวน 2 ครั้ง ครั้งแรกมีนักท่องเที่ยวจำนวน 10 คน เป็นคนในชุมชนจำนวน 6 คนและอาจารย์และนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์จำนวน 4 คน และครั้งที่ 2 มีนักท่องเที่ยวจำนวน 12 คน เป็นนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ จำนวน 4 คน นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยทักษิณ จำนวน 5 คน และเจ้าหน้าที่จากมูลนิธิช่วยชีวิตสัตว์ป่าแห่งประเทศไทย จังหวัดเพชรบุรี จำนวน 3 คน ซึ่งคณะกรรมการฯ เป็นผู้จัดการเองหมดทุกขั้นตอน เพื่อเป็นการนำกระบวนการเรียนรู้ที่ได้มาประยุกต์ใช้จริง และเพื่อเรียนรู้ข้อบกพร่องและข้อควรปรับปรุงแก้ไขต่าง ๆ เพื่อที่คณะกรรมการฯ

จะได้นำไปปรับปรุงแก้ไขในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในอนาคต

1.4 การจัดเวทีชาวบ้าน ผู้วิจัยจัดประชุมทุกครั้งก่อนและหลังจากเสร็จสิ้นกระบวนการเรียนรู้แต่ละขั้นตอน และมีวาระการประชุมพิเศษตามเงื่อนไขของชุมชน เพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้ร่วมกันอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนของตน โดยมีสมาชิกผู้เข้าร่วมประชุม คือ คณะกรรมการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และผู้ที่เกี่ยวข้องซึ่งเป็นตัวแทนของชุมชน ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลและสังเกตพฤติกรรมของผู้เข้าร่วมประชุม เพื่อนำไปเปรียบเทียบเมื่อเสร็จสิ้นการสร้างกระบวนการเรียนรู้แล้ว และได้จัดประชุมคณะกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง และสมาชิกในชุมชนผู้สนใจ เพื่อสรุปกิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้ต่าง ๆ ของสมาชิกในชุมชนให้สมาชิกในชุมชนได้รับทราบ พร้อมทั้งให้ข้อเสนอแนะต่าง ๆ แก่ผู้วิจัย เมื่อเสร็จสิ้นกระบวนการวิจัย นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้จัดเวทีเพื่อเป็นการ

ประเมินผลการเรียนรู้โดยรวมโดยใช้การอภิปรายกลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์ โดยผู้เข้าร่วมในกระบวนการเรียนรู้และผู้วิจัยเป็นผู้ประเมินร่วมกันในประเด็นต่าง ๆ ได้แก่ ความรู้และประโยชน์ที่ชุมชนได้รับจากการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ สิ่งที่ชุมชนได้รับจากกระบวนการแต่ละขั้นตอนและสามารถนำไปปรับใช้ได้ (การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้) ชุมชนแสดงความคิดเห็น วิชาภักษ์ วิจารณ์และให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการทำงานของผู้วิจัย เพื่อเป็นข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป รวมทั้งวิเคราะห์ความเป็นไปได้ของชุมชนในการพัฒนาโปรแกรมการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน ส่วนประเด็นที่ผู้วิจัยเป็นผู้ประเมินด้วยตนเอง ได้แก่ กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้เข้าร่วมกิจกรรม พัฒนาการทางกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน อันได้แก่ การมีส่วนร่วม การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า การแสดงความคิดเห็น และการให้ข้อมูลที่ข้อมูล

2. การพัฒนากระบวนการเรียนรู้แก่ชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะช่วยให้ชุมชนสามารถจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้หรือไม่ อย่างไร

2.1 ผลการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จากกิจกรรมการพัฒนา

ตารางที่ 1 แสดงกิจกรรมและผลของกิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้

กิจกรรม	วัน เดือน ปี	สถานที่	ผู้เข้าร่วม	ผลของกิจกรรม
การอบรมเชิงปฏิบัติการ	9-10 ก.พ. 2545	โรงเรียนประชาบำรุง และป่าชุมชน เขาหัวช้าง	สมาชิกในชุมชน จำนวน 28 คน วิทยากร จำนวน 2 คน ผู้สังเกตการณ์ จำนวน 12 คน	<ol style="list-style-type: none"> 1. ผู้เข้าร่วมอบรมมีความเข้าใจเรื่อง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และรูปแบบ ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมากขึ้น 2. ผู้เข้าร่วมอบรมได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์กันมากขึ้น 3. มีการพัฒนาตนเองในการเป็นนักสื่อความหมายและการถ่ายทอดความรู้แก่นักสื่อความหมายคนอื่น ๆ 4. มีการมองรอบด้านมากขึ้น และนำความรู้ด้านต่าง ๆ ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมาปรับใช้อยู่เสมอ
การศึกษา ดูงาน	30 เม.ย.-1 พ.ค. 2545	ตำบลกรุงชิง กิ่งอำเภอหนองปีดำ จังหวัด นครศรีธรรมราช	คณะกรรมการ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชน เขาหัวช้าง จำนวน 9 คน	<ol style="list-style-type: none"> 1. คณะกรรมการฯ มีประเด็นต่างๆ ที่ จะศึกษาดูงานอยู่แล้ว 2. ผู้ศึกษาดูงานได้เรียนรู้เทคนิคและ ประสบการณ์ตรงในการจัดการท่องเที่ยว เชิงนิเวศ 3. ผู้ศึกษาดูงานนำประสบการณ์ที่ได้มา ถ่ายทอดให้กับสมาชิก และปรับใช้ กับชุมชนอย่างเหมาะสม
การทดลอง จัดการ ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ	29-30 พ.ค. 2545 และ 13-14 มิ.ย. 2545	ชุมชนตะโหมด ป่าชุมชนเขาหัวช้าง และบริเวณใกล้เคียง บ้านหัวช้าง	คณะกรรมการ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชน เขาหัวช้าง นักท่องเที่ยว	<ol style="list-style-type: none"> 1. คณะกรรมการฯ นำความรู้ ประสบการณ์ที่ได้จากการอบรมฯ และการ ศึกษาดูงานมาประยุกต์ใช้ 2. คณะกรรมการฯ ได้รับประสบการณ์ตรงในฐานะผู้จัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ 3. มีการวิเคราะห์ข้อดี-ข้อเสีย พร้อมหาแนวทางแก้ไขในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศครั้งต่อไป 4. มีการพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

ตารางที่ 1 (ต่อ)

กิจกรรม	วัน เดือน ปี	สถานที่	ผู้เข้าร่วม	ผลของกิจกรรม
การจัดเวที ชาวบ้าน	19 ธ.ค. 2544	วัดตะโหมด	สมาชิกในชุมชน	1. สมาชิกในชุมชนได้มีการแลกเปลี่ยน ความคิดเห็นซึ่งกันและกัน 2. ผู้เข้าร่วมประชุมมีความกล้าแสดง ความคิดเห็นและยอมรับความคิดเห็น ซึ่งกันและกัน 3. มีประธานในที่ประชุมคอยควบคุม สถานการณ์และสรุปหาข้อยุติ ของ ที่ประชุม 4. บรรยากาศการประชุมมีความผ่อนคลาย ไม่ตึงเครียด 5. ผู้เข้าร่วมประชุมนำความรู้ที่ได้จาก การสรุปและวิเคราะห์แต่ละครั้งไป ปรับใช้ให้เหมาะสมอยู่เสมอ
	30 ม.ค. 2545	วัดตะโหมด	สมาชิกป่าชุมชน และคณะกรรมการ การท่องเที่ยว	
	27 ก.พ. 2545	โรงเรียนประชาบำรุง	คณะกรรมการการ ท่องเที่ยว	
	25 เม.ย. 2545	โรงเรียนประชาบำรุง	คณะกรรมการการ ท่องเที่ยว	
	2 พ.ค. 2545	โรงเรียนประชาบำรุง	ผู้ศึกษาดูงาน	
	20 พ.ค. 2545	วัดตะโหมด	คณะกรรมการการ ท่องเที่ยว	
	27 พ.ค. 2545	วัดตะโหมด	คณะกรรมการการ ท่องเที่ยว	
	30 พ.ค. 2545	โรงเรียนประชาบำรุง	คณะกรรมการการ ท่องเที่ยว และ นักท่องเที่ยว	
	8 มิ.ย. 2545	วัดตะโหมด	คณะกรรมการการ ท่องเที่ยว	
	14 มิ.ย. 2545	วัดตะโหมด	คณะกรรมการการ ท่องเที่ยว และ นักท่องเที่ยว	
20 มิ.ย. 2545	วัดตะโหมด	สมาชิกในชุมชน		

ที่มา : การบันทึกของผู้วิจัย

กระบวนการเรียนรู้ทำให้เห็นได้ว่า สมาชิกในชุมชนเกิด
การเรียนรู้เรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างชัดเจนทั้งด้าน
แนวคิด ทักษะคิด การจัดการ การคำนึงถึงผลกระทบต่อ
ต่อชุมชน สังคม และทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดย
ชุมชนอาจต้องใช้เวลาในการพัฒนาการเรียนรู้ต่อไปอีก
ระยะหนึ่ง เพื่อให้ชุมชนมีความพร้อมอย่างแท้จริงในการ
จัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างไม่เกิดผลกระทบต่อ
ทรัพยากรธรรมชาติ เอกลักษณ์และคุณค่าของความเป็น
ชุมชน โดยสมาชิกในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
คณะกรรมการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง

มีการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยว
เชิงนิเวศ ซึ่งประยุกต์ใช้หลักการตามกรอบการเตรียม
ความพร้อมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
ของอุทัย ดุลยเกษม และ อรุณี งามวิทยาพงศ์ (2541)
ดังนี้

(1) มีการวิเคราะห์จุดอ่อน จุดแข็งของ
ชุมชน กล่าวคือ มีการวิเคราะห์จุดอ่อน จุดแข็ง สิ่ง
ที่น่าดึงดูดใจนักท่องเที่ยว เพื่อเป็นองค์ประกอบในการ
ตัดสินใจจัดทำกรท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยกระบวนการ
ในการวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ เกิดจากการมีส่วนร่วม

ของสมาชิกในชุมชน ทำให้การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นไปตามแนวทางและรูปแบบที่สมาชิกในชุมชนต้องการ เนื่องจากมีการจัดการโดยการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนอย่างแท้จริง

(2) **มีการพัฒนาความคิดแก่บุคลากรของชุมชน** กล่าวคือ มีการประชุมปรึกษาหารือเพื่อติดตามการทำงานและการจัดการปัญหาต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นในกระบวนการทำงานอย่างสม่ำเสมอ แล้วร่วมกันคิดค้นหาทางปรับปรุงแก้ไขการดำเนินการ เพื่อให้บริการเป็นที่น่าพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยวและผู้มาเยือน และเป็นการพัฒนาการทำงานของสมาชิกในชุมชนในครั้งต่อ ๆ ไป

(3) **มีวิธีการจัดการที่ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้** ดังได้กล่าวแล้วว่า การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้างเกิดขึ้นโดยการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนอย่างแท้จริง การบริหารจัดการจึงเกิดขึ้นโดยชุมชนเป็นสำคัญ เช่น การมีนักสื่อความหมาย การใช้ผลิตภัณฑ์และผลผลิตต่าง ๆ ของชุมชนในกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นต้น

(4) **มีการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มีผลในเชิงเศรษฐกิจและการเรียนรู้เพิ่มขึ้น** นอกจากการใช้ป่าชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้แก่นักท่องเที่ยวและผู้มาเยือนแล้ว วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นยังเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญที่คณะกรรมการ ฯ ตระหนักว่ามีความโดดเด่นและสามารถสร้างความประทับใจแก่นักท่องเที่ยวและผู้มาเยือนได้เช่นกัน ในขณะเดียวกัน มีการจัดทำผลิตภัณฑ์ของชุมชนจัดจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยวและผู้มาเยือน เพื่อเป็นการสร้างรายได้แก่สมาชิกในชุมชนอีกทางหนึ่ง

(5) **การสร้างความร่วมมือของภาคีต่าง ๆ** การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้างยังไม่ได้รับความร่วมมือจากองค์กรปกครองท้องถิ่นเท่าที่ควร เนื่องจากความเข้าใจที่ไม่ตรงกัน คณะกรรมการฯ จึงดำเนินการกันเองโดยได้รับการสนับสนุนจากสถานาวัดและองค์กรชุมชนต่าง ๆ ในขณะเดียวกัน คณะกรรมการฯ ได้พยายามสร้างความเข้าใจร่วมกันกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างสม่ำเสมอ โดยคาดหวังไว้ว่าจะได้รับความร่วมมือจากองค์กรดังกล่าวมากขึ้นในอนาคต

(6) การเตรียมความพร้อมของชุมชน

สมาชิกในชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชน และคณะกรรมการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง มีขั้นตอนต่าง ๆ ในการเตรียมความพร้อมตั้งแต่การประชุมเพื่อสำรวจความคิดเห็นร่วมกันในการจัดทำการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การสำรวจพื้นที่ การจัดทำแผนงาน การเตรียมความพร้อมด้านการบริการนักท่องเที่ยว การปรับปรุงและพัฒนาการทำงาน การจัดการด้านการกระจายรายได้และการจัดสรรผลประโยชน์ ตลอดจนถึงการประชาสัมพันธ์กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนในโอกาสต่าง ๆ โดยใช้หลักการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนในทุกขั้นตอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคณะกรรมการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้างได้ฝึกฝนพัฒนาทักษะการระดมความพร้อมของชุมชนจากกระบวนการดังกล่าว

2.2 การขยายเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนตะโหมดส่งผลให้เกิดการขยายการเรียนรู้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศทั้งภายในและภายนอกชุมชน เนื่องจากมีการสร้างเครือข่ายขึ้นในชุมชน และการเชื่อมเครือข่ายกับภายนอกพื้นที่ตำบลตะโหมด ดังนี้

(1) **การขยายเครือข่ายภายในอำเภอตะโหมด** มีกลุ่มที่สนใจการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่อยู่ในตำบลใกล้เคียงตำบลตะโหมดได้ติดต่อขอมาร่วมเป็นเครือข่าย แต่คณะกรรมการ ฯ ยังไม่ตัดสินใจรับ การตัดสินใจดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งของกลุ่มในระดับหนึ่ง เนื่องจากกลุ่มมีความตระหนักถึงความไม่พร้อมของตนเอง และต้องการให้กลุ่มท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนมีความพร้อมก่อน แล้วจึงจะรับกลุ่มอื่นเข้ามาเป็นเครือข่าย เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาในภายหลัง

อนึ่ง คณะกรรมการ ฯ มีแผนว่าจะขยายเครือข่ายการท่องเที่ยวไปยังหมู่บ้านใกล้เคียง ได้มีการร่วมมือกับหมู่ที่ 2 บ้านหัวช้าง (ถ้าพระ-ถ้าครกบด) โดยจัดให้เป็นส่วนหนึ่งในโปรแกรมการท่องเที่ยวของป่าชุมชนเขาหัวช้าง และจะขยายเครือข่ายการท่องเที่ยวเต็มรูปแบบในรูปของการท่องเที่ยวตำบลตะโหมดในโอกาสต่อไป เมื่อทางป่าชุมชนมีความพร้อมแล้ว และถ้าหากกลุ่มใดต้องการเข้าร่วมเป็นเครือข่ายการท่องเที่ยว

เชิงนิเวศกับป่าชุมชนจะต้องรับทราบและปฏิบัติตามกฎของป่าชุมชนอย่างเคร่งครัด

(2) การขยายเครือข่ายการท่องเที่ยว

เชิงนิเวศภายนอกชุมชน คณะกรรมการฯ เริ่มมีแนวความคิดในการสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศร่วมกับบ้านในตระ จังหวัดตรัง จังหวัดสตูล และจังหวัดนครศรีธรรมราช ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ 2545 ในเบื้องต้นได้มีการสำรวจเส้นทางและทำความเข้าใจร่วมกันกับสมาชิกชุมชนบ้านในตระไว้แล้ว แต่ยังไม่มีการดำเนินการใด ๆ เนื่องจากทั้ง 2 ชุมชนยังไม่มีความพร้อม และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้างได้เข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศภาคใต้ ซึ่งมีการประชุมแลกเปลี่ยนประสบการณ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจากชุมชนต่าง ๆ ที่มีการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และแลกเปลี่ยนข้อมูลการท่องเที่ยวของแต่ละพื้นที่เพื่อช่วยกันประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศตามความสนใจของนักท่องเที่ยวประเภทต่าง ๆ

จะเห็นได้ว่า การขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนตะโหมดมีขั้นตอนสอดคล้องกับงานศึกษาของวิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540, 44 - 45) กล่าวคือ

- เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ ซึ่งเกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกชุมชน

- ประสานเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ โดยมีกิจกรรมการประชาสัมพันธ์กิจกรรมของชุมชนให้กับองค์กรต่าง ๆ ทั้งในและนอกชุมชน ทำให้เกิดการประสานความร่วมมือกันมากขึ้น

- ขยายเครือข่ายการเรียนรู้ โดยเป็นการขยายเครือข่ายในลักษณะของการประชุม สัมมนา และการศึกษาดูงาน จากกลุ่มองค์กรชุมชนต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอ

- เครือข่ายการเรียนรู้ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง โดยการจัดประชุมกรรมการสภาลานวัด คณะกรรมการป่าชุมชน และคณะกรรมการในองค์กรต่าง ๆ ของชุมชนอยู่อย่างสม่ำเสมอ ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ และมีการกระตุ้นให้ร่วมมือกันทำกิจกรรมของชุมชน ปลูกฝังให้สมาชิกมีความรู้สึกเป็นเจ้าขององค์กร และห่วงแทนทรัพยากรของชุมชน อีกทั้งมีการสร้างกฎระเบียบขององค์กรที่สมาชิกตกลงร่วมกันและมีการปฏิบัติตามข้อตกลงอย่างเคร่งครัด

ส่วนเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนั้น ยังคงอยู่ในขั้นตอนของการเกิดเครือข่ายการเรียนรู้และการประสานเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้เท่านั้น เนื่องจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศยังเป็นเรื่องใหม่สำหรับชุมชนตะโหมด การขยายเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในระดับภายนอกชุมชนจึงดำเนินไปที่ละขั้นตอนตามเงื่อนไขความพร้อมของชุมชน

2.3 เงื่อนไขและปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน

อนึ่ง การจะพิจารณาว่า ผลการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะช่วยให้ชุมชนสามารถจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้หรือไม่ อย่างไรนั้น ต้องพิจารณาจากบริบททางสังคมและต้นทุนเดิมของชุมชนประกอบด้วย ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนในประเด็นองค์กรชุมชนที่สำคัญและความเข้มแข็งของชุมชน การเรียนรู้และกระบวนการถ่ายทอดความรู้ของสมาชิกในชุมชน และข้อมูลชุมชนด้านทรัพยากรการท่องเที่ยวและศักยภาพการท่องเที่ยวของชุมชน พบว่า ชุมชนตะโหมดมีศักยภาพที่จะจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างยั่งยืนในระดับหนึ่ง ทั้งนี้พิจารณาจาก

(1) **ความเข้มแข็งของชุมชน** เนื่องจากสมาชิกในชุมชนมีการรวมกลุ่มกันในรูปแบบของสภาลานวัด กิจกรรมของชุมชนจึงเกิดมาจากสภาลานวัด และมีสภาลานวัดเป็นศูนย์กลางการทำกิจกรรมของชุมชน ซึ่งมีคณะกรรมการประกอบด้วยพระสงฆ์ สมาชิกในชุมชน และหน่วยงานราชการ นอกจากนี้ การรวมกลุ่มของสมาชิกในชุมชนยังเกิดจากความสัมพันธ์แบบเครือญาติ เครือธรรม เนื่องจากวัฒนธรรมของชุมชนได้สืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน ซึ่งลักษณะของชุมชนตะโหมดมีลักษณะตรงตามกรอบชีวิตความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งสำหรับองค์กรชุมชนของ สี่ลาภรณ์ นาคทรพร (2541, 239) ที่กล่าวว่าองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องมี ภูมิปัญญา ระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า ระบบความคิดของชุมชน มีการจัดการกลุ่ม/องค์กรชุมชน มีกระบวนการเรียนรู้และเครือข่ายการเรียนรู้ และมีการพิจารณาผลการดำเนินงานขององค์กรชุมชนในด้านต่าง ๆ อย่างรอบด้าน ปัจจัยดังกล่าวนี้ล้วนแต่เอื้อต่อกระบวนการพัฒนาองค์กรชุมชนในระยะยาว ทั้งนี้ อาจพิจารณาความ

เข้มแข็งของชุมชนตะโหนดได้จากทุนของชุมชน ซึ่งเป็นเงื่อนไขหรือทุนอันเอื้อให้เกิดการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนอยู่แล้วในระดับหนึ่ง (ประยุกต์ใช้จาก อุทัย ดุลยเกษม, 2545) ซึ่งทุนดังกล่าวได้เอื้อให้เกิดการเรียนรู้เรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของสมาชิกในชุมชนตะโหนดด้วย ดังนี้

- **ทุนระบบนิเวศ (ecological capital)** ชุมชนตะโหนดมีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งเอื้อให้เกิดภูมิปัญญาเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพเหล่านั้นเช่นกัน อีกทั้งแหล่งทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าวยังเป็นแหล่งปัจจัยที่สำคัญของสมาชิกในชุมชน โดยชุมชนมีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรเหล่านั้นควบคู่ไปกับการอนุรักษ์อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

- **ทุนคน (human capital)** การที่ชุมชนตะโหนดมีสถานาวัดตะโหนดซึ่งมีผู้นำทางศาสนาอันเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวตะโหนด และผู้นำชุมชนซึ่งเป็นที่ยอมรับร่วมกันของสมาชิกในชุมชน เนื่องจากเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถในการบริหารจัดการองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน อีกทั้งกลุ่มบุคคลที่มีบทบาทแข็งขันในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนยังมีความหลากหลายทั้งด้านกลุ่มอายุและประสบการณ์ (ดูตารางที่ 2 ประกอบ) ทำให้การบริหารจัดการกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนสามารถตอบสนองความต้องการของสมาชิกในชุมชนได้อย่างทั่วถึงและยั่งยืน

- **ทุนระบบสังคมและวัฒนธรรม (socio-cultural capital)** ชุมชนตะโหนดมีความสัมพันธ์ระบบเครือญาติ และประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนที่เป็นเครื่องร้อยรัดและสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้แก่สมาชิกในชุมชนได้อย่างแน่นแฟ้นมาเป็นเวลานาน ซึ่งทุนระบบสังคมและวัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญที่ส่งผลให้ทุนด้านอื่น ๆ ของชุมชนมีความเข้มแข็ง และมีความพร้อมที่จะส่งผลการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนได้เป็นอย่างดี

- **ทุนสติปัญญา (wisdom capital)** ชุมชนตะโหนดมีทรัพยากรบุคคลที่มีความรู้ความสามารถที่ส่งผลให้เกิดการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ ซึ่งความรู้ดังกล่าวเป็นทั้งความรู้จากระบบการศึกษา ความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น และความรู้จากประสบการณ์ชีวิต นอกจากนี้ สมาชิกในชุมชนยังมีการถ่ายทอด

ความรู้ ภูมิปัญญาและประสบการณ์ต่าง ๆ สู่คนรุ่นต่อไปอย่างต่อเนื่อง (ดูตาราง 2 ประกอบ)

- **ทุนเงินตรา (monetary capital)** ชุมชนตะโหนดมีการจัดการกลุ่มส่งเสริมอาชีพครอบคลุมทุกกลุ่มอาชีพของสมาชิกในชุมชน เช่น กลุ่มเกษตรกรทำนา ชมรมไม้ผล สหกรณ์กองทุนสวนยาง กลุ่มส่งเสริมอาชีพพระบวณเกษตร กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร กลุ่มออมทรัพย์ เป็นต้น ทำให้เกิดแหล่งเงินทุนหมุนเวียนและการกระจายรายได้ภายในชุมชน เพื่อเป็นหลักประกันชีวิตที่มั่นคงแก่สมาชิกในชุมชนและสร้างระบบการเงินภายในชุมชนให้ทุกคนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน เพื่อพัฒนาอาชีพและเศรษฐกิจของตน (ดูตาราง 3 ประกอบ)

(2) **การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เดิมของชุมชน** ดังได้กล่าวแล้วว่าชุมชนมีทุนของชุมชนที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้ของชุมชนในระดับหนึ่ง กิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้จึงเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ส่งผลให้ชุมชนได้เรียนรู้ต่อเนื่องจากทุนเดิมที่ชุมชนมีอยู่ ซึ่งการพัฒนาการเรียนรู้จากทุนของชุมชนในแต่ละด้านนั้นมีระดับแตกต่างกันตามเงื่อนไขและความพร้อมของชุมชน กระบวนการเรียนรู้ที่ผ่านมาทำให้สมาชิกในชุมชนเข้าใจการจัดการทรัพยากรของชุมชนอย่างเป็นภาพรวมมากขึ้น และมีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้แนวคิด ประสบการณ์ในการจัดการทรัพยากรและการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและหน่วยงานอื่น ๆ จากกิจกรรมดังกล่าวทำให้การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ ยังมีการพัฒนาด้านความรู้ ทักษะและประสบการณ์ต่าง ๆ ทั้งในระดับบุคคลและระดับกลุ่ม อีกทั้งยังมีการนำไปปรับใช้ตามสภาพและเงื่อนไขของชุมชนอย่างเหมาะสม การที่สมาชิกในชุมชนมีโอกาสนในการพบปะพูดคุยและมีการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันมากขึ้น ส่งผลให้ระบบสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนซึ่งมีความแน่นแฟ้นเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว มีความแน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้นอีก นอกจากนี้ กิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้และพลวัตของปัจจัยภายนอกยังมีส่วนส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนมีการวางแผนและจัดการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ผลิตภัณฑ์ของชุมชน เพื่อกระจายรายได้ให้แก่สมาชิกในชุมชนอย่างต่อเนื่องอีกด้วย แม้ว่ายังไม่ชัดเจนมากนัก เนื่องจากยังอยู่ในระยะเริ่มต้นการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน

ตารางที่ 2 แสดงกลุ่มอายุและตัวอย่างรายชื่อสมาชิกในชุมชนที่เข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน

ช่วงอายุ	ตัวอย่างรายชื่อสมาชิกในชุมชน ที่เข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน	ความรู้ ประสบการณ์ ที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้
18 - 24 ปี	(1) บัญชา อาศัย (2) เกรียงศักดิ์ หนูวุ่น (3) อัจฉิมา อาศัย (4) ดวงเดือน มนทอง	นำความรู้/ประสบการณ์จากในระบบการศึกษา มาปรับใช้ในการพัฒนาชุมชน
25 - 40 ปี	(1) สมเกียรติ บัญชาพัฒนศักดิ์ (2) ชื่นกมล ขุนจันทร์ (3) ยุพา วังรัมย์ (4) กมล ขุนจันทร์ (5) เต็ม ทองมน (6) ศรีสุดา ชนะสิทธิ์ (7) สายัณห์ จูสวัสดิ์ (8) พรพิศ พลเพชร (9) อำนวย ขุนจันทร์	นำความรู้/ประสบการณ์ทั้งจากการศึกษาใน ระบบและจากการทำงานภายนอกชุมชนมาปรับ ใช้ในการพัฒนาชุมชน และนำประสบการณ์จาก ภายนอกชุมชนมาแลกเปลี่ยนกับสมาชิกใน ชุมชนอยู่เสมอ
41 - 60 ปี	(1) จริญญา ราชราวี (2) คล่อง อาศัย (3) พันธุ์ ช่วยราชการ (4) สมทบ เขียวจิ้น (5) ประนอม จวนสว่าง (6) กุศล มุกช่วย (7) ปรีชา มนทอง (8) ณรงค์ หนูชู	นำประสบการณ์ชีวิตมาใช้ในการพัฒนาชุมชน
60 ปี ขึ้นไป	(1) บุญชม เพ็ญจำรัส (2) พันธุ์ ช่วยชุมชน (3) วรรณ ขุนจันทร์ (4) สมบูรณ์ ช่วยราชการ (5) สวาท ทองรักษ์ (6) อ้น มนทอง (7) ประเทือง ขุนจันทร์	ประสบการณ์ชีวิตและความอาวุโส ทำให้คนกลุ่ม นี้เป็นที่เคารพและนับถือทั้งในด้านความคิดและ ประสบการณ์

ตารางที่ 3 แสดงกลุ่มส่งเสริมอาชีพ จำนวนสมาชิก และรายได้ของกลุ่มส่งเสริมอาชีพชุมชน
ตะโหนด

กลุ่มส่งเสริมอาชีพ	จำนวนสมาชิก	รายได้ที่หมุนเวียนภายในกลุ่ม
กลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหนด	876 คน	40 ล้านบาท
ชมรมไม้ผลตะโหนด	127 คน	6,000 บาท
กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร	203 คน	102,800 บาท
กลุ่มออมทรัพย์	กว่า 200 คน	2 ล้านบาท

นอกจากนี้ ยังพบว่าการพัฒนาการเรียนรู้ของสมาชิก
ในชุมชนเกิดขึ้นในระดับที่แตกต่างกัน ในกลุ่มคนที่
ต่างกัน กล่าวคือ กลุ่มที่มีปฏิสัมพันธ์และมีส่วนร่วมใน
การวิจัยมากที่สุด คือ คณะกรรมการการท่องเที่ยวเชิง
นิเวศ จะมีการพัฒนาการเรียนรู้มากที่สุด รองลงมาคือ

คณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง ซึ่งเป็นกลุ่มที่เข้ามา
มีส่วนร่วมในระดับปานกลาง และสมาชิกในชุมชน ซึ่ง
เข้ามามีส่วนร่วมน้อยที่สุด ตามลำดับ ในขณะที่เดียวกัน
กลุ่มคนดังกล่าวมีการถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้ไปยัง
กลุ่มต่าง ๆ ผ่านเวทีของชุมชนจึงทำให้สมาชิกส่วนใหญ่

ในชุมชนรับทราบการเคลื่อนไหวการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนอยู่เสมอ

(3) *ต้นทุนทางธรรมชาติของชุมชน* จากการประชุมระดมความคิดเพื่อสรุปการสำรวจข้อมูลและแหล่งท่องเที่ยว และวิเคราะห์ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน เพื่อกำหนดทิศทางในการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้เหมาะสมและสอดคล้องกับพื้นที่ ตลอดจนความต้องการของสมาชิกในชุมชนพบว่า วัตถุประสงค์ข้อหนึ่งของป่าชุมชน คือ ต้องการจัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จึงได้มีการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศขึ้นในป่าชุมชนเขาหัวช้าง เนื่องจากสมาชิกในชุมชนเห็นว่าการท่องเที่ยวจะเป็นการให้การศึกษาเรียนรู้แก่คนทั้งในและนอกชุมชน เพราะเขาหัวช้างเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมกับการท่องเที่ยว มีทรัพยากรที่จะดึงดูดนักท่องเที่ยวได้

จากการเดินสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนเขาหัวช้างเพื่อกำหนดจุดท่องเที่ยวเมื่อวันที่ 31 มกราคม 2545 ทำให้พบจุดท่องเที่ยวที่น่าสนใจต่าง ๆ ที่คณะกรรมการ ฯ ตั้งชื่อให้เหมาะสมกับสภาพ เช่น น้ำตาช้าง ซึ่งเป็นจุดที่นกมากินน้ำ ต้นสามแก้วพืชมีพิษ ดงต้นระกำทะเล ป่าไผ่ ดงต้นไม้พุดอง ทางเลี้ยวผ่าน ลานหญ้า Big C (มี 2 ความหมาย คือ (1) สมาชิกในชุมชนใช้เรียกในฐานะเป็นห้างสรรพสินค้าของชุมชน เปรียบได้กับห้างสรรพสินค้าในชุมชนเมือง และ (2) เป็นห้างที่นายพรานจัดทำไว้สำหรับข่มดักยิงสัตว์ป่า ซึ่งเรียกกันว่าห้าง แต่สมาชิกในชุมชนเรียกกันเพื่อความสนุกสนานว่า Big C ซึ่งเป็นห้างสรรพสินค้าแห่งหนึ่งในชุมชนเมือง) การเดินข้ามลำธารแบบต่าง ๆ เป็นต้น และในวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2545

คณะกรรมการ ฯ ได้ร่วมกันวิเคราะห์ข้อเด่น ข้อด้อยของเส้นทางศึกษาธรรมชาติ พบว่า เส้นทางมีความน่าสนใจ น่าตื่นเต้น และควรปล่อยให้เป็นไปตามธรรมชาติ โดยมีการสร้างหน้าที่พักระหว่างทาง

ในขณะเดียวกัน คณะกรรมการ ฯ ยังได้วิเคราะห์จุดท่องเที่ยวอื่น ๆ ที่น่าสนใจในป่าชุมชนเขาหัวช้าง ซึ่งอยู่นอกเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ได้แก่

1. เส้นทางชมกล้วยไม้รองเท้านารี มีจุดที่น่าสนใจ คือ กล้วยไม้รองเท้านารี ต้นเคียนหิน ต้นปรัง และกล้วยไม้ชนิดต่าง ๆ

2. เส้นทางจุดชมวิว มีจุดที่น่าสนใจ คือ มีลักษณะเป็นเส้นทางผจญภัย ระหว่างเส้นทางมีก้อนหินวางเรียงตัวกันเป็นจำนวนมาก คณะกรรมการ ฯ จึงเรียกจุดนี้ว่า "กำแพงหิน" นอกจากนี้ ยังมีต้นบอนยักษ์ ซึ่งมีขนาดใหญ่มาก และดงเถาวัลย์ชนิดต่าง ๆ เมื่อเดินทางถึงจุดชมวิว สามารถมองเห็นชุมชนตะโพมด และทะเลสาบสงขลาได้

3. เส้นทางชมอ่างน้ำ มีจุดที่น่าสนใจ คือ มีต้นไม้ขนาดใหญ่จำนวนมาก และผ่านบริเวณที่ผึ้งมาทำรัง เส้นทางนี้มีสัตว์ และสมุนไพรชนิดต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ ยังมีถ้ำและต้นไม้หลากหลายชนิดตลอดเส้นทาง

4. เส้นทางชมนาเขา เป็นที่ราบบนเขา ระหว่างการเดินทางจะผ่านหินกรด¹

5. เส้นทางชมยวนผึ้ง² มีสภาพเส้นทางเชื่อมต่อกับเส้นทางชมกล้วยไม้รองเท้านารี มีพรรณไม้และสมุนไพรหลากหลายชนิด

6. สถานที่ท่องเที่ยวอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้สำรวจ ได้แก่ ถ้ำลูกหนู พงเหยี่ยวช้าง³ ถ้ำนางจันทร์

¹ หินกรด เป็นคำที่สมาชิกในชุมชนใช้เรียกหินที่มีลักษณะเป็นแผ่นเรียบ คล้ายปริมิตอันบาง ๆ วางเรียงกันตามแนวตั้ง ซึ่งบริเวณส่วนขอบของแผ่นหินมีความคมมาก สมาชิกในชุมชนจึงเรียกว่า "หินกรด" เนื่องจากไม่สามารถเดินด้วยเท้าเปล่า ต้องใช้รองเท้าที่มีความหนาเป็นพิเศษ มีอยู่มากบริเวณด้านหน้าเขาทางทิศตะวันออกจนถึงกลางเขาหัวช้าง

² ยวนผึ้ง เป็นลักษณะการทำรังของผึ้ง ซึ่งทำรังที่ต้นไม้ต้นเดียวกันครั้งเดียวหลายรัง ประมาณ 40 - 50 รังต่อต้น บางครั้งมากจนกิ่งไม้หัก และผึ้งจะทำรังเช่นนี้เป็นประจำทุกปี ต้นไม้ที่ผึ้งมักจะทำรังลักษณะนี้ เช่น ต้นห่าน ต้นทองบั้ง และลักษณะของรังผึ้งจำนวนมากที่อยู่บนต้นไม้ต้นเดียวกันนี้ สมาชิกในชุมชนเรียกว่า "ยวนผึ้ง"

³ พงเหยี่ยวช้าง เป็นลักษณะของน้ำที่ออกจากแหล่งต้นน้ำ ซึ่งเป็นแอ่งน้ำกลางเขาหัวช้างและไหลไปตามซอกหิน สมาชิกในชุมชนจึงเปรียบเทียบเหมือนช้างกำลังปัสสาวะ และเรียกชื่อบริเวณนี้ว่า "พงเหยี่ยวช้าง"

ดินลูม⁴

นอกจากนี้ คณะกรรมการฯ ได้ร่วมกันวิเคราะห์เส้นทางเดินเที่ยวรอบเขาหัวช้าง พบว่ามี 3 เส้นทาง คือ

1. เส้นทางรอบเขาหัวช้าง ระยะทางประมาณ 16 กิโลเมตร

2. เส้นทางขึ้นทางหน้าเขาไปทางสันเขา ระยะทางประมาณ 4 กิโลเมตร

3. เส้นทางป่าชุมชนเชื่อมกับเขาบรรทัด บ้านโหล๊ะจังกระ เขาพระ ระยะทางประมาณ 4 กิโลเมตร

กล่าวโดยสรุป คือ ชุมชนตะโหมดมีทรัพยากรบุคคลที่มีทั้งความรู้ ประสบการณ์ และภูมิปัญญาท้องถิ่น อีกทั้งกระบวนการเรียนรู้รูปแบบต่าง ๆ ของสมาชิกในชุมชนและมีแหล่งทรัพยากรการท่องเที่ยวที่มีความหลากหลาย อันเอื้อให้ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มีแนวโน้มไปสู่ความยั่งยืนได้ในอนาคต

จากการจัดกิจกรรมพัฒนากระบวนการเรียนรู้สามารถสรุปปัจจัยที่ทำให้เกิดการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศขึ้นในชุมชน กล่าวได้ว่าการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อชุมชนมีความพร้อมในเรื่องของทรัพยากรบุคคล ทรัพยากรการท่องเที่ยว ความรู้เชิงนิเวศ เวลาและทุนทรัพย์ รวมทั้งการมีเป้าหมายการพัฒนาที่สอดคล้องเป็นแนวทางเดียวกัน นอกจากนี้ การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศยังจำเป็นต้องอาศัยผู้นำชุมชนที่มีภาวะความเป็นผู้นำสูง มีความรู้และไหวพริบที่สามารถสร้างความเชื่อถือ การยอมรับและความมั่นใจให้สมาชิกในชุมชนได้เมื่อสมาชิกตัดสินใจ

ร่วมกิจกรรมการท่องเที่ยว รวมทั้งยังต้องมีกลุ่มแกนนำที่เข้มแข็งที่จะสามารถแสดงข้อดี ข้อเสีย ความเป็นไปได้และผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการจัดการท่องเที่ยวในชุมชนให้สมาชิกในชุมชนยอมรับ และตัดสินใจเข้าร่วมจัดการท่องเที่ยว องค์กรประกอบเหล่านี้ล้วนต้องอาศัยทุนเดิมของชุมชน การเรียนรู้ของชุมชน รวมทั้งพลวัตของปัจจัยภายนอกที่แปรเปลี่ยนไปตามมิติของเวลา ส่งผลต่อการเรียนรู้ของชุมชน การเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนเกิดขึ้นได้เนื่องจากทุนที่ชุมชนมีอยู่และเมื่อสมาชิกในชุมชนมีกระบวนการเรียนรู้และมีปัจจัยภายนอก ที่ส่งเสริมทุนเดิมของชุมชนแล้ว ก็จะส่งผลให้ชุมชนสามารถพัฒนาทุนที่มีอยู่เดิม เกิดการเรียนรู้ใหม่ ๆ ที่เอื้อต่อการสร้างชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืนต่อไป

สรุปและอภิปรายผล

การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศต้องอาศัยทั้งปัจจัยภายนอก ทุนของชุมชน และการเรียนรู้ทั้งจากทุนเดิมของชุมชน และการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นใหม่ตลอดเวลา รวมทั้งความพร้อมของสมาชิกในชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอีกด้วย ดังภาพประกอบ 1 กล่าวคือ ผู้วิจัยได้จัดกิจกรรมพัฒนากระบวนการเรียนรู้ ให้กับสมาชิกในชุมชนภายใต้ทุนเดิมที่ชุมชนมีอยู่ อันได้แก่ (1) ทุนระบบนิเวศ (2) ทุนคน (3) ทุนระบบสังคมและวัฒนธรรม (4) ทุนสติปัญญา และ (5) ทุนเงินตรา โดยหลังจากช่วงระยะเวลา 1 ปีที่ผู้วิจัยจัดกิจกรรมพัฒนากระบวนการเรียนรู้ให้กับชุมชน พบว่า สมาชิกในชุมชนตะโหมดมีการพัฒนาการเรียนรู้ สืบเนื่องจากทุนเดิมของชุมชน 5 ประการดังที่กล่าวแล้วข้างต้น อีกทั้งยังเกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับ

⁴ ดินลูม มีเรื่องเล่าว่า ในอดีตพื้นที่บริเวณนี้เคยเป็นชุมชนมาก่อน วันหนึ่งสมาชิกในชุมชนคนหนึ่งฝันว่ามีกวางขาวอยู่ในป่า วันรุ่งขึ้นทุกคนต่างก็เข้าไปล่ากวางขาว เหลือเพียงเด็ก 4 คนอยู่ในหมู่บ้าน ระหว่างที่รอผู้ปกครองกลับมา เด็กทั้ง 4 คนเล่นล่าสัตว์กัน โดยสมมติให้คนหนึ่งเล่นเป็นกวางขาว และอีก 3 คนเล่นเป็นนายพราน เมื่อเวลาเย็นผู้ออกไปล่ากวางขาวสามารถล่าได้ และในระหว่างทางก็ได้แบ่งปันเนื้อกวางขาวให้กับชุมชนใกล้เคียง เมื่อกลับมาถึงหมู่บ้าน เด็ก ๆ บอกว่าล่ากวางขาวได้เช่นกัน และได้แบ่งปันเนื้อกวางขาวให้ ปรากฏว่าเนื้อกวางขาวนั้นก็คือ เนื้อเด็กคนที่เล่นเป็นกวางขาวนั่นเอง หลายวันต่อมา มีสมาชิกในชุมชนคนหนึ่งนำหว่ายไปถวายพระที่ถ้ำพระ เมื่อกลับมาที่หมู่บ้าน ปรากฏว่าหมู่บ้านได้ยุบลงไปคล้ายผืนดินสูบ และสมาชิกในชุมชนเสียชีวิตทั้งหมด เหลือเพียงผู้ผู้นำหว่ายไปถวายพระเท่านั้น จึงสันนิษฐานว่า สมาชิกในชุมชนนี้ทำบาปไว้และได้รับผลกระทบตอบแทน และสมาชิกชุมชนตะโหมดได้ใช้เรื่องเล่านี้เป็นคำสอนให้แก่ลูกหลานตลอดมา

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ทั้งนี้ การเรียนรู้ดังกล่าวของสมาชิกในชุมชนมีระดับที่มากขึ้นแตกต่างกันตามเงื่อนไข/ความพร้อมในการมีส่วนร่วมกับกระบวนการวิจัย กล่าวคือ คณะกรรมการฝ่ายท่องเที่ยว คณะกรรมการป่าชุมชน และสมาชิกในชุมชน ตามลำดับ นอกจากนี้ ปัจจัย/เงื่อนไขที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ปัจจัยภายนอก รูปแบบต่าง ๆ เช่น การศึกษาดูงานจากองค์กร/ชุมชนต่าง ๆ การทำการศึกษาวิจัยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการทำวิจัย การศึกษาชุมชนของนักศึกษามหาวิทยาลัยทักษิณ และการได้เข้าร่วมในการประชุมเวทีต่าง ๆ ทั้งในระดับภาคและระดับประเทศ เป็นต้น ปัจจัยดังกล่าวล้วนแต่มีผลต่อการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชน ดังนั้น การพัฒนากระบวนการเรียนรู้โดยชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จึงต้องคำนึงถึงปัจจัย/เงื่อนไขของชุมชนควบคู่ไปกับปัจจัยภายนอกที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาซึ่งจะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในอนาคต

จากผลการศึกษาการพัฒนากระบวนการเรียนรู้โดยชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จะเห็นได้ว่า กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้างมีความสอดคล้องกับแถลงการณ์ควิเบกว่าด้วยการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งได้จัดขึ้นในระหว่างวันที่ 19 - 22 พฤษภาคม 2545 โดยมีการเสนอข้อเสนอแนะต่อรัฐบาล ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน สมาคมต่าง ๆ สถาบันวิจัย สถาบันทางวิชาการ องค์กรระหว่างรัฐบาล สถาบันการเงินระหว่างประเทศ หน่วยงานที่ให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนา และชุมชนท้องถิ่น (UNEP & WTO, 2002) กล่าวคือ ชุมชนตะโหมดใช้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นเครื่องมือหนึ่งในการพัฒนาบุคลากรในชุมชน และสร้างรายได้เสริมให้กับสมาชิกในชุมชน อีกทั้งมีการส่งเสริมการอนุรักษ์วัฒนธรรม ประเพณีดั้งเดิมของชุมชนสู่คนรุ่นหลัง และสอดคล้องกับนโยบายการพัฒนาของรัฐ อนึ่ง แม้ชุมชนจะมีความพร้อมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอยู่บ้าง แต่หากขาดความรู้ความเข้าใจเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และปราศจากความรักและหวงแหนในทรัพยากรธรรมชาติแล้ว การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอันจะนำไปสู่การจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนย่อมเป็นไปได้ยากสำหรับชุมชนตะโหมด ซึ่งมีความเข้มแข็งของชุมชนใน

ระดับหนึ่ง และมีทรัพยากรธรรมชาติที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์นั้น เมื่อได้ผ่านกระบวนการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศแล้ว สมาชิกจึงได้รู้ว่าสิ่งที่ตนเคยเข้าใจนั้นอาจไม่ถูกต้องนัก ทั้งนี้ การได้เข้าร่วมการอบรมเชิงปฏิบัติการ การศึกษาดูงาน การทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการจัดเวทีชาวบ้าน ทำให้สมาชิกในชุมชนเกิดแนวคิดและส่งเสริมประสบการณ์ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่สามารถดำเนินการควบคู่ไปกับการรักษาทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นสิ่งที่ชุมชนรักและหวงแหน นอกจากนี้ ยังมีกรปลูกฝังแนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งดำรงอยู่แล้วในวิถีชีวิตของสมาชิกในชุมชนให้แก่นักท่องเที่ยว เพื่อให้ตระหนักถึงความสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไว้ให้แก่คนรุ่นหลังของชุมชนและสังคมต่อไป

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยได้ประมวลข้อเสนอแนะจากผลการวิจัยและการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ให้แก่ชุมชนตะโหมด ดังนี้

1. การทำความเข้าใจร่วมกันระหว่างชุมชนและองค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการวิจัย การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศควรเกิดจากการร่วมมือกันของสมาชิกทุกฝ่ายในชุมชน ในการวิจัยครั้งนี้ไม่ได้รับความร่วมมือจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเท่าที่ควร แม้ว่าผู้วิจัยและคณะกรรมการ ฯ ได้พยายามทำความเข้าใจกับองค์กรดังกล่าวในระดับหนึ่งแล้ว แต่ไม่เป็นผลเนื่องจากเป็นปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชน ทำให้เกิดปัญหาบางประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประสานงาน ด้านเงินทุนและการประสานงานกับหน่วยงานราชการอื่น ๆ ดังนั้น ขั้นตอนการวิจัยและขั้นตอนการดำเนินงานของสมาชิกในชุมชนจึงประสบปัญหาและอุปสรรคอยู่บ้าง ในการทำวิจัยครั้งต่อไป ผู้วิจัยจึงควรหาวิถีวิธีในการทำความเข้าใจร่วมกันระหว่างชุมชนกับองค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการวิจัยอย่างชัดเจนตั้งแต่เริ่มต้นกระบวนการ

2. การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้แก่ชุมชนก่อนเริ่มทำการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เนื่องจากปัจจุบันการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีแนวโน้มว่าจะได้รับความสนใจจากชุมชนและองค์กรต่าง ๆ มากขึ้น อย่างไรก็ตาม

ก็ตาม การพัฒนาให้เกิดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนนั้น ต้องมีพื้นฐานมาจากความเข้าใจ และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน แต่ชุมชนส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ความเข้าใจและประสบการณ์เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จึงจำเป็นต้องหาหน่วยงานที่มีความเชี่ยวชาญด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จะต้องให้การศึกษอบรม และส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวแก่ชุมชน เพื่อให้ชุมชนเกิดแนวคิดและสามารถกำหนดแนวทางปฏิบัติการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอันจะนำไปสู่การท่องเที่ยวที่ยั่งยืนต่อไป

ทั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นด้วยกับแนวคิดของเฟนเนล (Fennell, 1999, 46) ซึ่งเสนอว่า กระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนั้น ต้องให้ความสำคัญในเรื่องดังต่อไปนี้

1. การเรียนรู้ ต้องสร้างให้เกิดการเรียนรู้ทั้งผู้จัดกิจกรรมการท่องเที่ยวและนักท่องเที่ยว

2. ทักษะ ต้องมีการฝึกทักษะของผู้จัดกิจกรรมการท่องเที่ยวในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ เช่น ทักษะในการสื่อความหมาย ทักษะในการบริหารจัดการ ทักษะในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าต่าง ๆ เป็นต้น

3. ผลกระทบต่อระบบนิเวศ ผู้จัดกิจกรรมการท่องเที่ยวควรให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยวที่อาจส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ ควรจัดให้นักท่องเที่ยวเรียนรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศในพื้นที่ และสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้นักท่องเที่ยวเข้าใจในสภาพพื้นที่เพื่อให้นักท่องเที่ยวมีความรู้สึกรักและหวงแหนทรัพยากรเหล่านั้นเช่นเดียวกับผู้นำเที่ยวด้วย

4. ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ผู้จัดกิจกรรมการท่องเที่ยวควรระลึกละเอียดเสมอว่า การจัดทำแหล่งท่องเที่ยวอาจทำให้เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ดังนั้น หากชุมชนคิดจะทำการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ก็ควรคำนึงถึงผลกระทบที่มีต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ

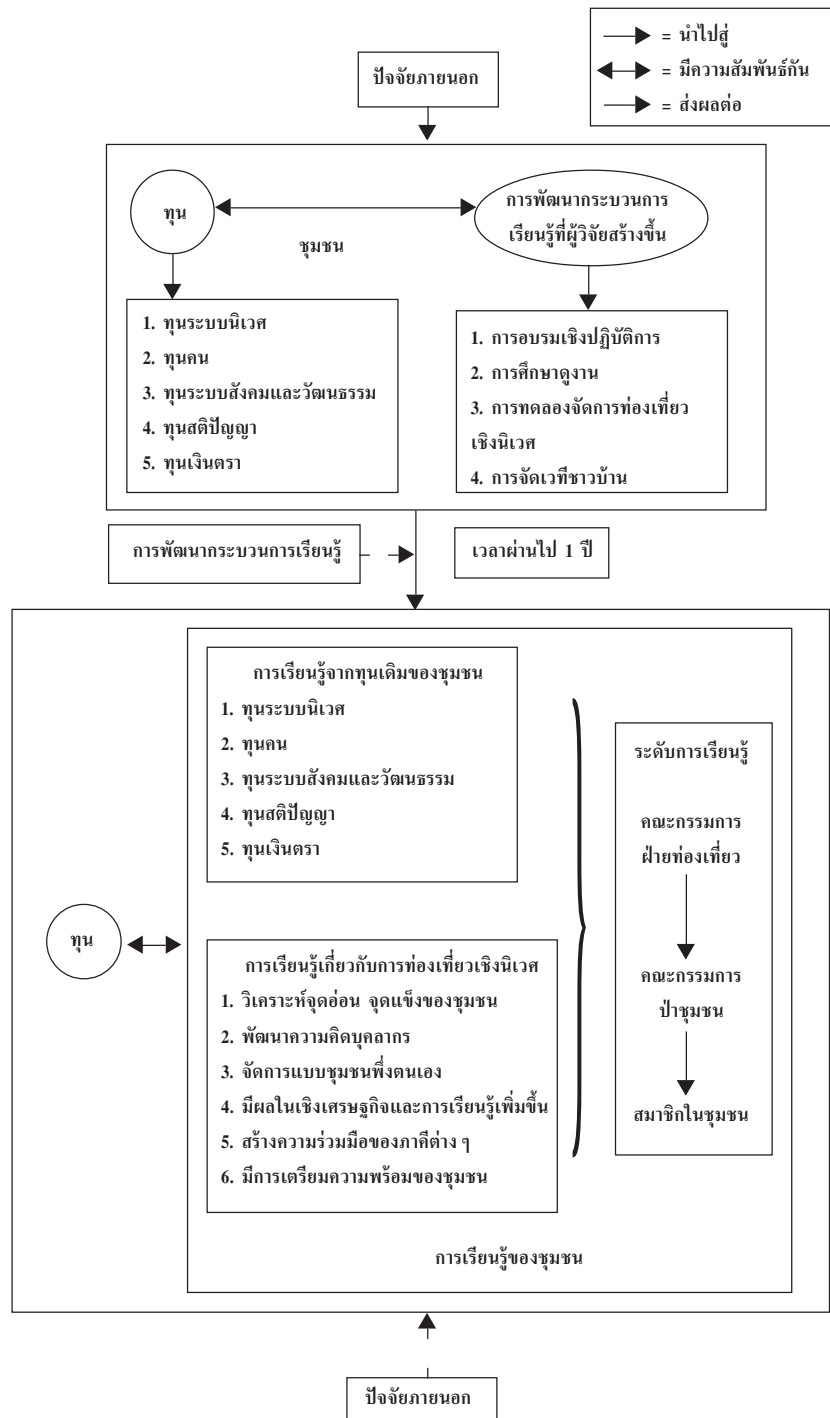
กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการของผู้วิจัยสอดคล้องกับแนวทางดังกล่าวในแง่ที่เป็นการเสริมสร้างการเรียนรู้แก่ชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สามารถทำให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมเกิดการเรียนรู้ ทักษะและความตระหนักต่อผลกระทบต่อระบบนิเวศและสิ่ง

แวดล้อม ขั้นตอนของกระบวนการประกอบด้วย (1) การอบรมเชิงปฏิบัติการ ซึ่งเป็นการสร้างกรอบแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศแก่ผู้เข้าร่วมอบรม (2) การศึกษาดูงานที่เน้นการเรียนรู้ทั้งด้านเทคนิคและทักษะการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (3) การทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ส่งผลให้คณะกรรมการฯ มีทักษะในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและเกิดการเรียนรู้ในการจัดการท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด และเสริมสร้างการเรียนรู้ให้นักท่องเที่ยวเห็นความสำคัญของระบบนิเวศป่าชุมชนเขาหัวช้าง อันเป็นแหล่งพึ่งพิงของสมาชิกในชุมชนมาช้านาน และ (4) การจัดเวทีชาวบ้าน ซึ่งช่วยให้สมาชิกผู้เข้าร่วมประชุมได้มีโอกาสมากขึ้นในการร่วมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ ในประเด็นที่สนใจ กระบวนการเรียนรู้เช่นนี้อาจจะเป็นแนวทางเบื้องต้นที่ผู้สนใจการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนำไปประยุกต์ใช้ได้ต่อไป

3. การศึกษาเรื่องผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศต่อชุมชน สังคม และสิ่งแวดล้อม งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการวิจัยขั้นต้น คือศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ในขั้นต่อไปจำเป็นต้องมีการศึกษาถึงผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่อาจส่งผลกระทบต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อม ซึ่งควรให้ความสำคัญไม่น้อยไปกว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

4. การนำงานวิจัยไปประยุกต์ใช้กับชุมชนที่ยังไม่มีความพร้อม วิธีการ/กระบวนการวิจัยครั้งนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับชุมชนที่สนใจ แต่ยังไม่มีความพร้อมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งผลการวิจัยอาจแตกต่างกันไปตามสภาพและเงื่อนไขของชุมชน ทั้งนี้ในขั้นต้นต้องมีการวิเคราะห์ข้อมูลและการสร้างความเข้าใจอย่างถูกต้องแก่สมาชิกในชุมชนเสียก่อน เพื่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อมในระดับน้อยที่สุด

จากกิจกรรมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศดังกล่าว ผู้วิจัยมีข้อสรุปที่สอดคล้องกับพีล โรบอททอม และ วอล์กเกอร์ (Peel, Robottom & Walker, 1997, 57 - 58) ที่กล่าวว่า ความสำเร็จของการพัฒนากระบวนการเรียนรู้สามารถวัดได้จากการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ทั้งนี้ สิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นกุญแจสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมนักท่องเที่ยวและผู้ประกอบการท่องเที่ยว

ภาพที่ 1 แสดงการสรุปผลการวิจัย

โดยเป็นการให้ความรู้แก่ทุกฝ่าย เพื่อให้เกิดพฤติกรรมที่เหมาะสม โดยไม่ทำลายชุมชน วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และเป็นการเอื้อให้เกิดกิจกรรมและการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มีแนวโน้มไปสู่การท่องเที่ยวที่ยั่งยืนอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ในการทำวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยต้องการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่จะส่งผลให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอันนำไปสู่การท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ซึ่งจากผลการวิจัยพบว่า การเรียนรู้ของชุมชนมีส่วนสำคัญที่เอื้อให้ชุมชนสามารถจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ โดยไม่กระทบต่อความเป็นเอกลักษณ์และทรัพยากรของชุมชน และปัจจัยสำคัญที่จำเป็นต้องให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง คือ ทุนของชุมชนและพลวัตของปัจจัยภายนอกที่จะส่งผลต่อการเรียนรู้ของชุมชน เพราะหากชุมชนขาดปัจจัยภายนอกที่เข้ามาสนับสนุนส่งเสริม และขาดทุนของชุมชนที่เข้มแข็งระดับหนึ่งแล้ว นโยบายของรัฐและกระแสการท่องเที่ยวที่เน้นธุรกิจเป็นหลักอาจสร้างปัญหาให้แก่ชุมชนมากกว่าจะช่วยส่งเสริมการพัฒนาของชุมชน นอกจากนี้การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศไม่เพียงแต่จำเป็นจะต้องอาศัยความรู้ ความเข้าใจ และความตระหนักในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ไม่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ และวัฒนธรรมของชุมชนเท่านั้น หากยังจะต้องเป็นการจัดการโดยที่สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงอีกด้วย ดังนั้น ในเบื้องต้นจึงจำเป็นต้องอย่างยิ่งที่จะต้องส่งเสริมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ให้แก่ชุมชนที่มีแนวคิดในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยคำนึงถึงทุนของชุมชนและพลวัตของปัจจัยภายนอกควบคู่กันไปด้วย เพื่อให้ชุมชนสามารถจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอันนำไปสู่การท่องเที่ยวที่ยั่งยืนต่อไป งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยชิ้นแรก ๆ ที่ได้นำเสนอขั้นตอนและเนื้อหาสำคัญเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน ซึ่งอาจจะนำไปประยุกต์ใช้ในชุมชนอื่น ๆ ได้บ้างตามสมควร ผู้วิจัยหวังว่าในอนาคตจะมีงานวิจัยที่ศึกษากระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวเพิ่มมากขึ้น เพื่อเป็นการพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนในสังคมไทยต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กองอนุรักษ์, การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2545). เอกสารการประชุมเชิงปฏิบัติการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศภายใต้โครงการส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ 2545. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- ดร.ชณี เอมพันธุ์ และ สุรเชษฐ์ เชษฐมาส. (2545). สรุปประสบการณ์การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศภาคกลาง ใน การประชุมเชิงปฏิบัติการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ภายใต้โครงการส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ 2545 (หน้า 45 – 55). กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- นงลักษณ์ วิรัชชัย. (2545). ระเบียบวิธีวิจัย ใน เอกสารการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่องวิธีวิทยาการวิจัยทางการศึกษา. นครศรีธรรมราช : คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ และสำนักวิชาศิลปศาสตร์และสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. (2543). กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ยศ สันตสมบัติ. (2544). การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ. ใน วิสุทธ์ ไปไม้ และ รังสิมา คุ่มหอม (บรรณาธิการ), รายงานการวิจัยในโครงการ BRT (หน้า 235 – 248). เชียงใหม่ : ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ยศ สันตสมบัติ และคณะ. (2542). การท่องเที่ยวเชิงนิเวศกับการปรับตัวทางวัฒนธรรมและศักยภาพในการจัดการทรัพยากรชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ใน รายงานผลการวิจัยตามความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : Work Press Printing.
- เลิศ จันทนภาพ. (2536). บันทึกการเสวนาป่าชุมชน. ใน วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์ (บรรณาธิการ), สิทธิชุมชน : การกระจายอำนาจจัดการทรัพยากร (หน้า 89 – 136). กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- วิมลลักษณ์ ชูชาติ. (2540). การนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาสารัตถศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (สำเนา)

- ลีลาภรณ์ นาคทรพรพ. (2541). แนวคิดเกี่ยวกับเครื่องชั่งวัดคุณภาพชีวิตและสังคม : ระดับกลุ่ม / ชุมชน. ใน อนุชาติ พวงสำลี และ อรทัย อาจอ่ำ (บรรณาธิการ) **การพัฒนาเครื่องชั่งวัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย** (หน้า 230 - 262). กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สุภางศ์ จันทวานิช. (2543). **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ**. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อุทัย ดุลยเกษม. (2545). **เอกสารประกอบการบรรยาย เรื่องการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน ใน เอกสารประกอบการบรรยาย โครงการอบรมบุคลากรสถาบันอุดมศึกษา ตามโครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเศรษฐกิจฐานราก (ภูมิภาคใต้ตอนบน)**. นครศรีธรรมราช : มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.
- อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์. (2541). **เอกสาร**
- รายงานการประเมินผลโครงการเตรียมความพร้อมชุมชนเพื่อพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างยั่งยืนและมีชุมชนเป็นฐาน บ้านห้วยอีต๋อง ตำบลห้วยปู่ลิง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน. มปท : มปพ.
- Fennell, David A. (1999). **Ecotourism : An Introduction**. London : Routledge.
- Peel, Geoff; Robottom, Ian and Walker, Rob. (1997). **Environmental Education and Self-interest**. Victoria : Learning Resources Services, Deakin University.
- Sproule, Keith W. **Community-Base Ecotourism Development : Identifying Partners in the Process**. (Online). Available : <http://www.ecotourism.org/retiesselfr.html>. Accessed [2001].
- UNEP and WTO. (2002). **Quebec Declaration on Ecotourism**. s.l. : s.n.